

**Міністерство освіти і науки України
Херсонський державний університет
Кафедра біології людини та імунології
Науково-дослідна лабораторія
активних форм навчання біології та екології**

***I ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА
КОНФЕРЕНЦІЯ З МІЖНАРОДНОЮ УЧАСТЮ***

**ЕКОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У
ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ**

Збірка наукових праць

Херсон-2018

УДК 378.016:502/504-047.37](06)

Е 45

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету біології, географії і екології Херсонського державного університету (протокол № 5 від 14 листопада 2018 р.)

Е 45 Екологічні дослідження у вищих навчальних закладах: збірка наукових праць / За ред. М. М. Сидорович. – Херсон: ФОП Вишемирський В.С., 2018. – 330 с.

ISBN 978-617-7573-57-8 (електронне видання)

Збірка містить матеріали досліджень, що репрезентовані на I Всеукраїнській науково-практичній конференції (з міжнародною участю), яку провели в Херсонському державному університеті. Вона висвітлює спектр сучасних екологічних досліджень в вишах. У збірці представлені результати науково-дослідної і методичної діяльності з екології викладачів, магістрів і студентів за різними напрямками.

Е 45 Ecological research in higher education institutions: a collection of scientific articles / Editor-in-Chief Sidorovich M.M. – Kherson: PE Vyshemyrskyi V.S., 2018. – 330 p.

ISBN 978-617-7573-57-8 (e-edition)

The collection contains research materials that were presented at the I All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (with international participation) at Kherson State University. It covers a range of modern environmental studies in universities. The collection presents the results of research and methodological activities of pedagogues, undergraduates and students in various environmental areas:

Е 45 Экологические исследования в высших учебных заведениях: сборник научных статей / Под ред. М. М. Сидорович. – Херсон: ФЛП Вышемирский В.С., 2018. – 330 с.

ISBN 978-617-7573-57-8 (электронное издание)

Сборник содержит материалы исследований, которые презентованы на I Всеукраинской научно-практической конференции (с международным участием) в Херсонском государственном университете. Она освещает спектр современных экологических исследований в вузах. В сборнике представлены результаты научно-исследовательской и методической деятельности преподавателей, магистрантов и студентов по разным экологическим направлениям:

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Гасюк О.П. – доцент, кандидат біологічних наук, завідувач кафедри біології людини та імунології Херсонського державного університету (*відповідальний редактор*)

Зав'ялов В.П. – професор, доктор біологічних наук, професор кафедри біології людини та імунології Херсонського державного університету

Запорожець О.П. – доцент, кандидат психологічних наук, доцент кафедри біології людини та імунології Херсонського державного університету

Давидов О.В. – доцент, кандидат географічних наук, завідувач кафедри екології і географії Херсонського державного університету

Kamiński Piotr – Doctor of Philosophy, Doctor of Science, Professor Department of Ecology and Environmental Protection, Collegium Medicum in Bydgoszcz, Nicolaus Copernicus University

Наконечний І.В. – професор, доктор біологічних наук, професор кафедри екології та природоохоронних технологій Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

Пилипенко І.О. – доцент, доктор географічних наук, декан факультету біології, географії і екології Херсонського державного університету

Рудишин С.Д. – професор, кандидат біологічних наук, доктор педагогічних наук, завідувач кафедри теорії і методики викладання природничих дисциплін Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Сидорович М.М. – професор, кандидат біологічних наук, доктор педагогічних наук, професор кафедри біології людини та імунології, завідувач лабораторії активних форм навчання біології та екології Херсонського державного університету (*головний редактор*)

Технічний секретар асистент кафедри екології і географії Херсонського державного університету **Орлова К.С.**

За достовірність поданої інформації, стиль викладу і стилістичне оформлення матеріалів несуть відповідальність автори.

УДК 378.016:502/504-047.37](06)

ISBN 978-617-7573-57-8

© ХДУ, 2018

© ФОП Вишемирський В. С., 2018

Тkachenko H., Kasiyan O., Kamiński P. ESTIMATED DAILY INTAKE FOR THE TOXIC METALS FOR ADULTS WITH CARP SAMPLES	104	Tkachenko H., Kasiyan O., Kamiński P. ESTIMATED DAILY INTAKE FOR THE TOXIC METALS FOR ADULTS WITH CARP SAMPLES
Якименко К.С., Молікевич Р.С. ЕКОЛОГІЧНЕ ЗОНУВАННЯ МІСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА ЗА АКУСТИЧНОЮ ОБСТАНОВКОЮ (НА ПРИКЛАДІ М. ХЕРСОН)	109	Yakymenko K.S., Molikevich R.S. ECOLOGICAL ZONING OF THE CITY ENVIRONMENT BY ACOUSTIC SETTING (ON THE EXAMPLE OF KHERSON CITY)
СЕКЦІЯ «ТЕХНОЛОГІЇ ПОЛІПШЕННЯ СТАНУ ДОВКІЛЛЯ. ТЕХНОЕКОЛОГІЯ»	114	SECTION «TECHNOLOGIES FOR IMPROVING THE ENVIRONMENT»
Конончук О.Б., Форись О.А. ФІЗІОЛОГІЧНА РЕАКЦІЯ РОСЛИН СОЇ КУЛЬТУРНОЇ НА ЗАСТОСУВАННЯ МІКРОБІОЛОГІЧНОГО ДОБРИВА ЕМ-1	114	Kononchuk O.B., Forys O.A. PHYSIOLOGICAL REACTION OF CULTURAL PLANTS FOR THE USE OF MICROBIOLOGICAL FERTILIZAER EM-1
Наконечний І.В., Наконечна Ю.О. ЕКОЛОГО-ГІДРОЛОГІЧНА ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАХОДІВ ЩОДО ВІДНОВЛЕННЯ РІВНЯ ТИЛГУЛЬСЬКОГО ЛИМАНУ	118	Nokonechniy I.V., Nakonechna Y.O. ECOLOGICAL AND HYDROLOGICAL EVALUATION OF EFFICIENCY OF MEASURES ON THE RESTORATION OF TILIGUL ESTUARY.
Рудишин С.Д. БІОГЕОХІМІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ ЛАНДШАФТІВ, БІОГЕОХІМІЧНІ ПРОВІНЦІЇ	122	Rudishin S.D. BIOGEOCHEMICAL DISTRIBUTION OF LANDSCAPES, BIOGEOCHEMIC PROVINCES
СЕКЦІЯ «ОХОРОНА ДОВКІЛЛЯ І ЗБАЛАНСОВАНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ»	124	SECTION «ENVIRONMENTAL PROTECTION AND SUSTAINABLE USE OF NATURE»
Андрійчук Є.В., Полетаєва Л.М. СУЧАСНИЙ СТАН ЗАБРУДНЕННЯ ПОВІТРЯНОГО БАСЕЙНУ МІСТА ХЕРСОН	124	Andriychuk E.V., Poletayeva L.M. CURRENT STATE OF AIR POLLUTION IN KHERSON
Воловик Д.І., Барабоха Н.М. ОХОРОНА ПРИРОДНИХ КОМПЛЕКСІВ ТА ОБ'ЄКТІВ НА ТЕРИТОРІЇ ПРИАЗОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ	127	Volovyk D.I., Baraboha N.M. PROTECTION OF NATURAL COMPLEXES AND OBJECTS IN THE TERRITORY OF PRIAZOVSKI NATIONAL NATURAL PARK
Деришева О.П., Колпакова Т.Ю. ГУБОНОГИЕ МНОГОНОЖКИ (CHILOPODA) ОМСКОЙ ОБЛАСТИ	131	Derysheva O.P., Kolpakova T.Y. CENTIPEDES (CHILOPODA) OF OMSK REGION.
Корольова О.В. АСКОВІ ТА БАЗИДІАЛЬНІ ГРИБИ ЛАНДШАФТНОГО ЗАКАЗНИКА ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ «САГИ» (ХЕРСОНСЬКА ОБЛАСТЬ, УКРАЇНА)	134	Koroliova O.V. ASCOMYCOTA AND BASIDIMYCOTA FUNGI OF THE LANDSCAPE WILDLIFE PRESERVE OF NATIONAL SIGNIFICANCE "SAGI" (KHERSON REGION, UKRAINE)
Куліш І.М. ОХОРОНА ВОДНО-БОЛОТНИХ УГІДЬ В УКРАЇНІ: МІЖНАРОДНИЙ КОНТЕКСТ	139	Kulish I.M. PROTECTION OF THE WETLANDS IN UKRAINE: INTERNATIONAL CONTEXT
Мальчикова Д.С., Давидов О.В., Бондар Ю.Г., Бондар Ю.А. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ НАУКОВОЇ ТА РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «НИЖНЬОДНІПРОВСЬКИЙ»	143	Malchikova D.S., Davidov O.V., Bondar Y.G., Bondar Y.A. PRIORITY DIRECTIONS OF SCIENTIFIC AND RECREATIONAL ACTIVITIES OF NATIONAL NATURAL PARK "NIZHNODNIPROVSKY"

СЕКЦІЯ «ТЕХНОЛОГІЇ ПОЛІПШЕННЯ СТАНУ ДОВКІЛЛЯ. ТЕХНОЕКОЛОГІЯ»

УДК 631.8 635.655

О.Б. КОНОНЧУК
канд. біол. наук,
доцент кафедри ботаніки та зоології
О.А. ФОРИСЬ
магістрант

ФІЗІОЛОГІЧНА РЕАКЦІЯ РОСЛИН СОЇ КУЛЬТУРНОЇ НА ЗАСТОСУВАННЯ МІКРОБІОЛОГІЧНОГО ДОБРИВА EM-1

*Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка
kononchuk@tnpu.edu.ua*

*Анотація. Виявлено позитивний вплив передпосівної обробки насіння 20% розчином екологічно безпечного добрива EM-1 на морфометричні показники та бобово-ризобіальний симбіоз сої культурної сорту Аннушка в ґрунтово-кліматичних умовах Тернопільської області. Встановлено, що найвищий стимулюючий ефект комплексний мікробіологічний препарат проявляє за збільшенням маси сирих листків – підвищення на 21,0% за рахунок вищої на 14,1% облиствленості пагонів та більшої на 11,4% загальної площі листків. Зазначені зміни в листковому апараті рослин зумовили зростання їх загальної надземної маси на 18,3%. Вплив EM-1 інтенсифікував утворення соєво-ризобіального симбіозу на основі аборигенних популяцій *Bradyrhizobium japonicum*, перш за все, за рахунок підвищення загальної маси сирих бульбочок на 8,3% до контролю та сухих – на 11,4%. Результати, отримані в ході дослідження, дозволяють пропонувати передпосівну обробку насіння сої мікробіологічним добривом EM-1, як перспективний захід для оптимізації морфометричних показників та бобово-ризобіального симбіозу культури.*

*Ключові слова: EM-1, *Glycine max* (L.) Merr., морфогенез, симбіоз.*

*Abstract. The positive effect of pre-sowing seed treatments with 20% solution of environmentally benign fertilizer EM-1 on morphometric indices and bean-rhizobial symbiosis of soybean cultivar Anushka in soil-climatic conditions of Ternopil region was revealed. The highest stimulating effect of a complex microbiological drug manifests itself by an increase in the mass of raw leaves – an increase of 21,0% due to a higher content of 14,1% of foliate shoots and an increase of 11,4% of the total area of leaves was established. The indicated changes in the leaves of plants caused an increase in their total overweight of 18,3%. The influence of EM-1 intensified the formation of soy-rhizobial symbiosis on the basis of aboriginal populations of *Bradyrhizobium japonicum*, first of all, due to an increase in the total mass of raw knobs of 8,3% to control and dry ones of 11,4%. The results obtained during the research enable us to suggest a pre-sowing seed treatment with microbiological fertilizer EM-1 as a perspective tendency of optimization of soybean morphometric indices and bean-rhizobial symbiosis.*

*Keywords: EM-1, *Glycine max* (L.) Merr., growth morphogenesis, symbiosis.*

Аннотация. Вывявлено положительное влияние предпосевной обработки семян 20% раствором экологически безопасного удобрения ЭМ-1 на морфометрические показатели и бобово-ризобийный симбиоз сои культурной сорта Аннушка в почвенно-климатических условиях Тернопольской области. Установлено, что высокий стимулирующий эффект комплексного микробиологического препарата

проявляется за возрастанием массы сырых листьев – повышение на 21,0% за счет более высокого на 14,1% количества листьев на побегах и большей на 11,4% их общей площади. Указанные изменения в листовом аппарате растений обусловили рост их общей надземной массы на 18,3%. Влияние ЭМ-1 интенсифицировало образование соево-ризобияльного симбиоза на основе аборигенных популяций *Bradyrhizobium japonicum*. Причиной этому является, прежде всего, повышения общей массы сырых клубеньков на 8,3% к контролю и сухих – на 11,4%. Результаты, полученные в ходе исследования, позволяют предложить предпосевную обработку семян сои микробиологическим удобрением ЭМ-1, как перспективное мероприятие для оптимизации морфометрических показателей и бобово-ризобияльного симбиоза культуры.

Ключевые слова: ЭМ-1, *Glycine max* (L.) Merr., морфогенез, симбиоз.

Актуальність дослідження. Важливим завданням сучасного аграрного виробництва є розробка шляхів підвищення продуктивності культурних рослин та родючості ґрунтів. Сьогодні велика увага приділяється альтернативним способам ведення сільського господарства, які б забезпечували максимальну урожайність та допомагали отримувати екологічно чисту рослинну продукцію. Одним із найперспективніших напрямків такого розвитку є запровадження багатофункціональної ЕМ-технології [1-7].

Головним результатом дії ЕМ-препаратів є можливість за 3-5 років без застосування хімічних добрив і пестицидів, повернути ґрунтам високу природну родючість та при цьому одержувати високоякісний екологічно чистий врожай [1, 2, 4, 5].

Засновником ЕМ-технології є японський мікробіолог Теруо Хіга. Вченим було досліджено близько 4 тис. видів основних ґрунтових мікроорганізмів, з них відібрано 86 головних регенеративних штамів, на основі яких у 1988 р. був створений препарат ЕМ-1 [4, 6].

Добриво ЕМ-1 містить симбіотичний саморегулюючий комплекс природних живих мікроорганізмів таких груп: фотосинтезуючі, азотфіксуючі і молочнокислі бактерії, дріжджі, актиноміцети тощо, які виконують увесь спектр функцій із живлення рослин, їхнього захисту від хвороб та оздоровлення ґрунтового середовища [4-6].

Властивості мікробіологічного добрива ЕМ-1 різноманітні:

- 1) підвищує урожайність у 2-5 разів овочевих культур, зернових та кормових на 10-50%, у квіткових культур зростає кількість квітоносіїв і розміри квіток;
- 2) прискорює проростання насіння, коренеутворення, цвітіння і плодоношення рослин та стійкість їх до заморозків за рахунок створення пухкшої структури ґрунту, що сприяє ефективнішому утриманню тепла, підвищує температуру ґрунту на 2-5 °С тощо;
- 3) сприяє вирощуванню екологічно чистої продукції, при цьому плоди рослин мають покращені смакові властивості, вищий вміст корисних речовин (більше вітамінів, каротину, крохмалю, білків), довго зберігаються, не піддаючись псуванню;
- б) стримує розмноження шкідливих мікроорганізмів, захищаючи рослини від хвороб;
- 5) у кілька разів прискорює процеси гумусоутворення;
- 7) ефективно відновлює родючість ґрунтів за рахунок переробки органіки, що призводить до збільшення кількості поживних легкодоступних для рослин речовин;
- 8) забезпечує природну водо- і повітропроникність шару ґрунту до глибини 60-80 см;
- 9) дає можливість на одному місці вирощувати одну і ту ж культуру без зміни ґрунту (актуально для тепличних господарств) [1, 2, 6].

Препарат не є фітотоксичним, безпечний для людини, тварин, птахів, риб, бджіл і навколишнього середовища [4-6].

Метою наших досліджень було встановити особливості впливу екологічно безпечного мікробіологічного добрива ЕМ-1 на морфометричні показники і бобово-ризобіальний симбіоз рослин сої культурної в ґрунтово-кліматичних умовах Тернопільської області.

Матеріали і методи досліджень. Польові досліди проводили в агробіології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Ґрунт – малогумусовий чорнозем типовий важкосуглинкового механічного складу.

Об'єктами досліджень була соя культурна (*Glycine max* (L.) Merr.) ультраннього сорту Аннушка селекції ПП НСНФ «Соевий вік» (м. Кропивницький) та мікробіологічне добриво ЕМ-1 виробництва польської фірми «Greenland technologia EM».

Сою вирощували за загальноприйнятою технологією для Лісостепу України без використання добрив та хімічних засобів захисту. Сівбу проводили у добре підготовлений ґрунт у першій половині травня з нормою висіву 700 тис. схожих насінин на 1 га, шириною міжрядь 45 см, глибиною сівби 3-4 см. Сою розміщували у 8-пільній польовій сівозміні після кукурудзи. Повторність у дослідах 4-разова, розміщення варіантів одноярусне послідовне із захисними смугами на краях поля.

За 1 годину до посіву насіння сої зволожували дистильованою водою (варіант «Контроль») чи 20% розчином ЕМ-1 (варіант «ЕМ-1») у кількості 2% від маси посівного матеріалу. Оброблене насіння висівали уникаючи прямого впливу сонячного світла.

Висоту, масу рослин і їх частин та інші морфометричні показники визначали за загальноприйнятими методиками. Площу листової поверхні розраховували ваговим методом із застосуванням висічок [9]. Для зважування сирих і сухих органів рослин використовували високоточні ($\pm 0,001$ г) лабораторні електронні ваги. Дослідження кількості та маси кореневих бульбочок проводили методом рамкового виймання ґрунту (метод моноліту) [9].

Статистичне опрацювання експериментальних даних виконували за допомогою комп'ютерної програми *Microsoft Excel*. Для встановлення вірогідності різниці між отриманими величинами контрольного та дослідного варіантів розраховували коефіцієнт Стьюдента.

Результати досліджень та їх обговорення. Дослідження морфогенезу рослин сої сорту Аннушка показали позитивний стимулюючий вплив мікробіологічного добрива ЕМ-1 на більшість із досліджуваних показників.

Так, коренева система рослин сої у фазу бутонізації, після передпосівної обробки насіння біопрепаратом, мала дещо вищий на 2,2% до контролю вміст води, на 5,1% більшу масу сирих коренів та на 2,0% їх масу в сухому стані (табл. 1).

Таблиця 1.

Маса й оводнення кореневої системи рослин сої культурної сорту Аннушка за дії мікробіологічного добрива ЕМ-1 у фазу бутонізації

Показник	Контроль	ЕМ-1
маса сирих коренів, г/рослину	1,17 $\pm$ 0,05	1,23 $\pm$ 0,10
маса сухих коренів, мг/рослину	404,4 $\pm$ 13,6	405,2 $\pm$ 15,0
вміст води, %	65,1 $\pm$ 0,9	66,6 $\pm$ 0,9

У фазу цвітіння за дії ЕМ-1 виявлено зростання маси сирій наземної частини рослин на 18,3% порівняно з контролем, що можна пояснити підвищенням маси листків і стебла. Так, у дослідних рослин вірогідно збільшувалась маса сирих листків на 21,0% до контролю за рахунок зростання їх кількості на 14,1% та площі – на 11,4%, а також підвищувалась на 3,6% маса сухого стебла без листків (табл. 2).

У цю фазу росту не виявлено значного впливу мікробіологічного добрива на показники висоти рослин та вмісту води в листках – недостовірне підвищення на 0,6 % та 0,9% порівняно з контролем, відповідно. Під впливом добрива у дослідних рослин відбувалось зростання діаметру стебла біля кореневої шийки на 5,9% порівняно з контрольними рослинами, що сприяє посиленню його механічної міцності та запобігає виляганню рослин і створює технологічні переваги під час збирання урожаю [8] (табл. 2).

У фазу зеленого бобу також виявлено позитивний вплив мікробіологічного добрива ЕМ-1 на формування надземної маси рослин сої – зростання на 12,2% до контролю. Необхідно відзначити, що досліджуване біодобриво сприяло суттєвому зростанню накопичення сухої біомаси у надземній частині рослин сої. Так, за дії ЕМ-1 маса сухої надземної частини дослідних рослин сої була вірогідно вищою на 24,1% порівняно з контрольними (табл. 3).

Дослідження рослин сої у фазу цвітіння виявило значний стимулюючий ефект ЕМ-препарату на активізацію утворення соєво-ризобіального симбіозу на основі аборигенних популяцій *Bradyrhizobium japonicum*, що було відмічено і в інших дослідженнях [10]. Передпосівна обробка насіння добривом підвищувала, порівняно з контролем, масу сирих на 8,3% і сухих на 11,4% бульбочок, за рахунок зростання їх кількості на 7,5% та розмірів на 2,7% (табл. 4).

Висновки. Отже, в ґрунтово-кліматичних умовах Тернопільської області встановлено позитивний вплив передпосівної обробки насіння мікробіологічним добривом ЕМ-1 на морфометричні показники сої сорту Аннушка – збільшенням маси сирих листків на 21,0% за рахунок вищої на 14,1%

облиственості пагонів та більшої на 11,4% їх загальної площі, а також зростання загальної надземної маси на 18,3% та інтенсифікувалось утворення бобово-ризобіального симбіозу між рослинами і місцевими аборигенними популяціями бульбочкових бактерій, що проявлялось у підвищенні загальної маси сирих і сухих бульбочок.

Таблиця 2.

Морфометричні показники рослин сої культурної сорту Аннушка за дії мікробіологічного добрива ЕМ-1 у фазу цвітіння

Показник	Контроль	ЕМ-1
маса сирій надземної частини, г	39,6±2,7	46,8±2,4
кількість листків на рослині, шт.	11,1±0,6	12,6±0,7
маса сирих листків, г	13,4±0,6	16,2±0,8*
площа листків, см ²	938,8±45,9	1046,3±51,3
висота рослини, см	87,9±2,2	88,4±1,5
діаметр стебла біля кореневої шийки, см	0,53±0,02	0,56±0,02
маса сухого стебла без листків, г	16,5±0,10	17,1±0,64
вміст води в листках, %	70,6±1,1	71,3±1,1

Примітка: * – зміни порівняно з контролем вірогідні ($P < 0,05$)

Таблиця 3.

Маса надземної частини рослин сої культурної сорту Аннушка за дії мікробіологічного добрива ЕМ-1 у фазу зеленого бобу

Показник	Контроль	ЕМ-1
маса сирій надземної частини, г/рослину	35,57±1,20	39,91±4,34
маса сухої надземної частини, г/рослину	6,43±0,25	7,99±0,57*

Примітка: * – зміни порівняно з контролем вірогідні ($P < 0,05$)

Таблиця 4.

Бобово-ризобіальний симбіоз рослин сої культурної сорту Аннушка за дії мікробіологічного добрива ЕМ-1 у фазу цвітіння

Показник	Контроль	ЕМ-1
кількість бульбочок, шт./рослину	26,5±1,7	28,5±1,7
маса сирих бульбочок, мг/ рослину	503,8±17,2	545,8±16,9
маса сухих бульбочок, мг/ рослину	167,2±6,0	186,2±3,5*
маса 1 сухої бульбочки, мг	6,62±0,42	6,80±0,17

Примітка: * – зміни порівняно з контролем вірогідні ($P < 0,05$)

Література

1. Пакулов К.Н., Элисеев А.М., Гулей А.Б. ЭМ-технология в растениеводстве. Харьков. Лира, 2012. 20 с.
2. Шаблин П.А. Эффективные микроорганизмы – надежда планеты. Москва – Улан-Удэ. ООО «ЭМ-центр», ПО «ЭМ-кооперация», 2000. 34 с.
3. Ярмілка В. ЕМ-технологія – основа родючості та органічного землеробства. *Добра аграрна новина*. 2010. № 3. С. 10-12.
4. EM Technology Network: сайт. URL: <http://www.emtech.org>
5. Greenland technologia EM: сайт. URL: <http://www.emgreen.pl/produkty/68-em1>
6. Higa T. Effective Microorganisms in the context of Kyusei Nature Farming – A Technology for the Future. URL: http://websvr182-93-122-95.alpha-prm.jp/english/KNF_Data_Base_Web/PDF%20KNF%20Conf%20Data/C6-KA-213.pdf
7. TeraGanix: сайт. URL: <http://www.teraganix.com/Effective-Microorganisms-and-Agriculture-s/1.htm>
8. Каленська С.М., Єрмакова Л.М., Паламарчук В.Д., Поліщук І.С., Поліщук М.І. Системи сучасних інтенсивних технологій у рослинництві. Вінниця. Рогальська І. О., 2015. 448 с.
9. Грицаєнко З.М., Грицаєнко А.О., Карпенко В.П. Методи біологічних та агрохімічних досліджень рослин і ґрунту / за ред. З.М. Грицаєнко. Київ. ЗАТ «Нічлава», 2003. 320 с.
10. Kononchuk O.B., Pyda S.V. The efficiency of combined use of inoculation and EM-technologies in the cultivation of legumes. *Development of natural sciences in countries of the European Union taking into account the challenges of XXI century: collective monograph*. Lublin, Poland: Izdawniciba «Baltija Publishing», 2018. P. 197-215.